

SEMANTICS, SOCIAL PERCEPTION, AND USAGE OF THE ETHNONYMS ROMA AND TSYHANY IN PRESENT-DAY UKRAINE

¹Janush PANCHENKO, ²Huseyin KYUCHUK, ³Mykola HOMANYUK

¹Institute of Ethnology, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic

²University of Silesia, Katowice, Poland

³Kherson State University, Kherson, Ukraine

¹panchenko@eu.cas.cz ²huseyin.kyuchuk@us.edu.pl ³mgomanyuk@ksu.ks.ua

¹<https://orcid.org/0000-0001-9974-3266>,

²<https://orcid.org/0000-0002-1965-8908>, ³<https://orcid.org/0000-0002-9625-1968>

Abstract

The article examines the semantics and practices of using the ethnonyms *Roma (Romas)* and *Tsyhany (Gypsies)* in Ukraine. It also presents data on how these terms are perceived both among the residents of Ukraine and within the Roma community itself. The main part of the article is devoted to interpreting the results of a sociological study that included in-depth interviews and a survey based on a nationwide online panel. The survey results indicate that both ethnonyms are well known in Ukraine. It was found that the active introduction of the neologism *Romas* instead of the habitual *Tsyhany* did not lead to a significant improvement in the image of the Roma ethnic group, which continues to be associated primarily with negative stereotypes and connotations among Ukrainian residents. At the same time, the attempt to replace the ethnonym *Tsyhany* with *Romas* nonetheless influenced the perception of the ethnic group, though in an unexpected way. The Roma national minority, previously perceived as a single group, became divided for part of the respondents into two separate groups: *Romas* and *Tsyhany*. The referential groups associated with the ethnonyms *Romas* and *Tsyhany*, although overlapping in the minds of most respondents, are distinguished by a significant share of Ukraine's population. The term *Romas* is perceived as a self-designation of an ethnic group, while *Tsyhany* is viewed as the name of a social group associated with an asocial lifestyle. Accordingly, the word *Tsyhany* is linked to a relatively larger number of negative associations than *Romas*, although the overall balance of positive and negative associations related to both *Roma* and *Tsyhany* is strongly tilted toward the negative. It was also found that the full-scale Russian invasion of Ukraine increased the number of positive associations regarding Ukrainian Roma/Tsyhany, adding perceptions of Roma/Tsyhany as people who, within their means, contribute to the defense of Ukraine.

Key words: ethnonym; Roma (Romas); Tsyhany (Gypsies); Ukraine; stereotypes.

First received: 09-08-2025

Accepted: 11-12-2025

Published: 15-12-2025

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2025.94.2>

License: Creative Commons Attribution CC BY 4.0

ISSN: 2413-7154 (print), 2413-7553 (online)

СЕМАНТИКА, СОЦІАЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕТНОНІМІВ РОМИ І ЦИГАНИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

¹Януш ПАНЧЕНКО, ²Хусейн КЮЧУК, ³Микола ГОМАНЮК

¹Інститут етнології Чеської академії наук, Прага, Чеська Республіка

²Сілезький університет, Катовіце, Польща

³Херсонський державний університет, Херсон, Україна

¹panchenko@eu.cas.cz ²huseyin.kyuchuk@us.edu.pl ³mgomanyuk@ksu.ks.ua

¹<https://orcid.org/0000-0001-9974-3266>,

²<https://orcid.org/0000-0002-1965-8908>, ³<https://orcid.org/0000-0002-9625-1968>

Анотація

У статті досліджено семантику та практики використання етнонімів *роми* і *цигани* в Україні. Також узагальнено дані щодо сприйняття цих назв як серед мешканців України, так і всередині ромської спільноти. Основну частину статті присвячено інтерпретації результатів соціологічного дослідження, яке охоплювало низку глибинних інтерв'ю та масове опитування на основі загальнонаціональної онлайн-панелі. За результатами опитування можна констатувати, що обидва етноніми відомі жителям України. З'ясовано, що активне впровадження неологізма *роми* замість усталеної назви *цигани*, не призвело до істотного покращення іміджу ромської етногрупи, яка серед мешканців України продовжує пов'язуватися переважно з негативними стереотипами та асоціаціями. Водночас спроба замінити етнонім *цигани* на *роми* все ж таки вплинула на сприйняття етногрупи, але в неочікуваний спосіб. Ромська національна меншина, яку раніше сприймали як єдину групу, для частини населення розділилася на дві окремі групи - на ромів і на циган. Референтні групи етнонімів *роми* і *цигани*, хоча і перетинаються у свідомості більшості опитаних, для частини населення України розрізняються. До того ж слово *роми* сприймають як самоназву етнічної групи, а *цигани* - як назву соціальної групи, пов'язаної з асоціальним способом життя. Відповідно, щодо слова *цигани* фіксуємо більшу кількість негативних асоціацій, ніж щодо *роми*, хоча баланс суми позитивних і негативних асоціацій, пов'язаних як зі словом *роми*, так і з назвою *цигани*, істотно зміщений у бік негативних. Також з'ясовано, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну збільшило кількість позитивних асоціацій щодо українських ромів/циган, до яких додалися уявлення про ромів/циган як людей, які в міру можливостей допомагають захищати Україну.

Ключові слова: етнонім; рома (роми); цигани; Україна; стереотипи.

Рукопис вперше отримано: 09-08-2025

Прийнято до друку: 11-12-2025

Опубліковано: 15-12-2025

DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2025.94.2>

Ліцензія: Creative Commons Attribution CC BY 4.0

ISSN: 2413-7154 (друкована версія), 2413-7553 (електронна версія)

Вступ

«А як правильно — *роми* чи *цигани*?» Таке запитання часто можна почути в Україні. Однозначної відповіді на нього немає. Нині стосовно представників ромської національної меншини в Україні використовують два етноніми — *роми* і *цигани*. Ці назви мають різну історію виникнення в українській мові і відмінні обставини їх вживання. Сьогодні в експертному середовищі (серед політиків, представників організацій громадянського суспільства, науковців) триває гостра дискусія щодо використання цих двох назв. І вона не залишається непоміченою в українському соціумі.

Історія та обставини функціонування етнонімів *роми* і *цигани* в Україні

Етнонім *цигани* у формі *циганинь* (мн. *циганы*) зафіксовано в західноруській (також відомій як староукраїнській, старобілоруській, рутенській) мові у документах XV століття (Humetska & Kernytskyi, 1978; Ponomarenko, 2021). У сучасній українській літературній мові слово *цигани* є нормативним — воно зафіксовано в різних лексикографічних джерелах і відповідає нормам української мови. Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови містить 25 статей з коренем *циган*: *циган*, *циганка*, *цигани*, *циганити*, *циганський*, *циганство тощо* (Comprehensive Explanatory Dictionary..., 2005, 1583).

На думку дослідників, «етнонім *цигани* належить до числа найбільш вживаних етнонімів в українській мові, має розмаїті традиції вживання як в прямому, так і в переносному значенні в багатьох царинах традиційної культури» (Zinevych, 2017). Це слово, на думку дослідників, має «історичний стаж», який виражається в наявності відповідних прізвищ, переносних значень, приказок, метафор, фразеологізмів та сталих словосполучень, на які натрапляємо як в повсякденній мові, так і в художній літературі (Zinevych, 2017; Ponomarenko, 2021). В українській народній культурі фразеологічні одиниці зі словами *циган*, *циганський* містять у собі багатий лексичний матеріал (Aharikova, 2011), проте часто він виходить з суто етнічного контексту, наприклад, у святково-видовищній культурі, де вже «не є лише копією або карикатурою на представників етнічної меншини», а представляє собою «синкретичні образи, які ввібрали в себе широкий спектр ментальних установок, забобонів, міфологічних концептів та уявлень. Більшість з них вже втратили свою чинність та семантику. Сьогодні етнічні маски циганів використовують передусім як пароль розкутої сміхової поведінки в умовах неофіційного народного свята» (Kurochkin, 2008, 267–268). За словами Ангуса Фрейзера, в європейському фольклорі «цигани виступали як зухвале заперечення усіх основоположних цінностей і засад, на яких ґрунтувалася панівна мораль» (Fraser, 1992, 133–134).

Що стосується слова *роми*, то воно почало з'являтися в українській мові тільки в 1990-х роках. І прийшло воно в Україну з Заходу. У 60-х роках XX століття у рамках

розвитку міжнародного ромського/циганського активістського руху частина ромських і проромських активістів запропонувала використовувати слово *Roma*, замість традиційних екзоетнонімів, таких як *Gypsy*, *Gitano*, *Cigan*, *Tzigane*, *Zigeuner*, *циган* та інших. Аргументом стало те, що ці назви є екзонімами, тоді як основним ендонімом у самій циганській мові є *rrom* (мн. *rrom*/*rromá*). Зокрема, один з перших випадків озвучення цієї ідеї стався на першому Всесвітньому ромському конгресі в Лондоні 1971 року, але, судячи з усього, хоча питання і порушувалося, серед учасників Конгресу не було консенсусу, тому ця пропозиція не ввійшла до фінального протоколу (Marushiakova & Popov, 2005). Хоча в інших джерелах є й версії, що це рішення все-таки було ухвалено (Ђurić, 2021). Вочевидь ця ідея почала приживатися в англійськомовних і германськомовних країнах, хоча не отримала широкого поширення в іспанськомовних країнах, де як і раніше частіше вживають слово *Gitano*, а також у Франції, де *Tzigane* є чи не єдиним прийнятним терміном.

У 1990-х роках ромський активізм почав розвиватися і в Україні. За підтримки європейських інституцій було створено перші ромські організації — наприклад, Товариство циган Закарпаття «Рома» (1993 р.), громадська організація «Рома України “Терніпе”» (1999 р.). У 2003 році Міжнародний фонд «Відродження» розробив Ромську програму, спрямовану на підтримку ромського активізму в Україні. У межах цієї ініціативи активно просувалося використання слова *роми*. На цьому тлі в українську мову через англійську почали активно входити адаптовані форми слова *Roma* — такі як *ром*, ж. *рómка/ромні*, мн. *рóми*, прик. *рómський/рómська/рómське*¹. І якщо у виданому у 1980 році 11-томному Великому тлумачному словнику української мови на слово з коренем «ром» не натрапляємо (Dictionary of the Ukrainian Language, 1980), то у Великий тлумачний словник 2001 року потрапило 2 статті з коренем *ром*: *ром* і *ромський*, а в 2005 році до них додалися ще дві: *ромáнин* («*те саме, що ром*»)² і *романі* («*мова циган*») (Comprehensive Explanatory Dictionary..., 2001; Comprehensive Explanatory Dictionary..., 2005).

Процес активного вживання слова *роми* супроводжувався не тільки появою нового етноніма, а й поступовим витісненням слова *цигáни*, яке все частіше позиціонувалося активістами як образливе. Особливо активно цей перехід почав відбуватися в другій половині 2010-х років, у результаті слово *роми* закріпилося в офіційній мові, зокрема в нормативно-правових документах найвищого рівня (Zinevych, 2017), хоча нормативним

¹ До того, як в Україні почала активно впроваджуватися назва «роми», і в простомові, і в публіцистиці крім слова *цигани* вживалася також назва *ромале/ромали*. *Rromále* – це кличний відмінок слова *rrom* у множині. У повсякденну мову це слово прийшло з циганських пісень, фільмів та творів про циганське життя. Частіше використовується в українізованій формі *ромали*, в тому числі і в нашій дні. Наприклад, в книзі «Харків багатонаціональний», описуючи історію Культурного центру «Аме Рома» автор використовує слово «*соседи-ромаль*» (Dukhopelnikov et al., 2004). Використовується це слово і в назвах ромських організацій, наприклад ГО «Ромале» (Суми), ГО «Ромале Іршавщини», ГО «Гордість Ромалів» (Одеса) та ін.

² Крім цього словника слово *романин* більше ніде не зустрічається.

не стало і є, по суті, неологізмом (Ропомаренко, 2021). Як стверджує Наталя Зіневич, «якщо спробувати простежити поширення побутування терміна роми і визнання його як мовної норми в українському офіційному справочинстві, нормативно-правовій базі, так і в публічному просторі України, цей процес протягом останнього десятиріччя відбувається у форматі ланцюжка: цигани → цигани (рома) → цигани (роми) → цигани/роми → роми (цигани) → роми (Zinevych, 2017).

Громадська дискусія щодо вживання етнічних назв *цигани* і *роми* та практика використання їх в Україні

Ромські та проромські активісти (представники організацій громадянського суспільства) виступають за відмову від використання назви *цигани* «з огляду на те, що остання є чужою з історичного погляду й до того ж супроводжується негативними асоціаціями» (Ропомаренко, 2021). Більшість активістів виступають за використання слова *роми* як єдино коректного позначення цієї етнічної групи. З таким трактуванням не погоджується частина активістів та науковців, доводячи, що, по-перше, назва *роми*, як українізована форма ендоетніміа *romá*, так само як і назва *цигани* є екзоетнімом, а по-друге, «цей термін [цигани] не містить в собі чогось відверто негативного» (Ропомаренко, 2021). Тим не менш «у багатьох значеннях фразеологізмів з етнімом циган простежуємо негативно-оціночну характеристику. Як правило, цигани зображуються як брехуни, злодії, жебраки, гравці». Водночас «існує низка позитивних конотацій у фразеологізмах: талановиті, музикальні, вправні, майстерні, витривалі, темпераментні» (Zinevych, 2017).

У 2021 році за ініціативи Олени Зеленської у межах проєкту «Без бар'єрів» було створено вебсайт «Довідник безбар'єрності» зі статтею «Роми», де рекомендовано «краще уникати слова “цигани” і похідних, хоча, звісно, ми можемо побачити їх у культурній сфері, наприклад, у понятті “циганський театр”»³. У статті надано хибну етимологію слова «роми»: «назва ж народу “роми” походить від грецького “romaioi” — “ромеї” і використовується для позначення групи народів індійського походження, що проживає у багатьох країнах світу» (Roma, 2021)⁴. Подібні словники безбар'єрності почали масово

³ У Києві 1994 року був створений Академічний музично-драматичний циганський театр «Романс» – єдиний в Україні державний циганський професійним театр, працюючий у жанрах класичного романсу, музичної драматургії та національного фольклору. URL: <https://teatr-romans.com.ua/7594/>

⁴ Слово *rom* пов'язане з давньоіндійським словом *ḍomba* (Fraser, 1992) – «член низької касты, який займається співами та музикою» (Oslon & Kožanov, 2025)

створювати на офіційних вебсайтах територіальних громад та різних державних інституцій. В якості першоджерела в них використовується «Довідник безбар'єрності»⁵.

У 2020-х роках дискусія на цю тему не вщухала, зокрема в 2023 році в Києві відбулася зустріч, присвячена питанням поширення ромофобії в медійному просторі України. Ромські та проромські активісти, які брали участь у зустрічі, висловили думку, що більшість представників ромської спільноти віддають перевагу вживанню слова *роми*, а не *цигани*. Вони також підкреслили, що вживання другого слова може сприйматися як зневажливе й асоціюється за смисловим навантаженням з такими виразами, як *хохли* або *кацани* стосовно українців або росіян (National Council of Ukraine..., 2023).

Однак частина ромських громадських і культурних діячів навпаки, виступає за збереження й нормалізацію слова *цигани* в правозахисному і медійному просторі, вважаючи, що зусилля потрібно спрямувати не на заміну слова, а на покращення іміджу самої етногрупи. Такі активісти продовжують використовувати слово *цигани* у своїх виступах, назвах своїх організацій, наприклад: Дніпропетровська обласна організація «Циганська громада “Терне Ягор’я”», Вінницький регіональний центр культури та мистецтва циганського народу «Девлеса, ромале!», Товариство циган Південного краю «Романо Тхан» тощо. Українська ромознавиця Наталя Зіневич також стверджує, що з «політкоректною трансформацією етноніму цигани → роми ми навряд чи можемо стверджувати про автоматичну зміну ставлення українського суспільства до ромського етносу» (Zinevych, 2017).

Що стосується сприйняття цих термінів всередині самої ромської спільноти, то слова *роми*, *ромський* тощо проникли туди в основному через ЗМІ. Якщо в 2018 році представники громади сприймали ці слова як чужі і незрозумілі, то зараз вони стали звичними для слуху. Однак у повсякденній мові всередині спільноти їх, як і раніше, не вживають — хіба що іронічно або жартома. Як зауважив один з ромів: «Ну, цигани — це серед ромён, а серед гаджен⁶ вже кажеш — рóми»⁷, підкреслюючи, що *роми* — це термін для зовнішнього вживання, актуальний у колі нециганських громадських діячів. Самі ж представники ромської спільноти, не залучені до активістської діяльності, продовжують використовувати слово *цигани* у розмові українською або російською мовами. Наприклад, одна респондентка з субетногрупи влахуря, відповідаючи на питання про те, як вона ставиться до ідеї заміни слова *цигани* на *роми*, відповіла що вона «як була циганкою, так і буде». Крім того, охарактеризувала подібні мовні зміни як своєрідну політику «перевиховання циган». На її думку, заміна слова *цигани* на *роми* може згодом

⁵ Наприклад. Безбар'єрний словник: Роми. Офіційний сайт Зачепилівської громади Харківської області.

22 березня 2023. URL: <https://zachepylivska-gromada.gov.ua/bezbar-yernyj-slovyk-romy/>

⁶ Не-ромів, представників домінуючої етнічної групи (ромська мова) (Osłon & Kožanov, 2025)

⁷ Польові дослідження Януша Панченка.

призвести і до заміни слова *роми* на *українці*⁸. Ця репліка відображає думку частини ромської спільноти щодо того, що запроваджені зовні зміни в самоназві сприймають не як емансипацію, а як політику поступового стирання етнічної самобутності та контролю ідентичності. Водночас частина респондентів виражали інший погляд. Наприклад, один з закарпатських ромів, говорив, що підтримує відмову від вживання слова *циган*, оскільки йому неприємно, коли до нього так звертаються незнайомі люди⁹. Також варто додати, що не всі представники циганського етносу взагалі переймаються тим, який етнонім є коректним (Ропомаренко, 2021). А в деяких регіонах України роми взагалі називають себе інакше. Наприклад, деякі групи ромів карпатського регіону називають себе *мадяри* (Zinevych, 2005).

Михайло Тяглий, говорячи про цю спробу своєрідного, за його словами, «ребрендингу» ромської етної групи, указує також на те, що в Україні вибір етноніма залежить не тільки від залучення людини до громадського життя, а й має вікові особливості — прихильників вживання слова *роми* більше серед молоді, ніж серед людей старшого й середнього віку (Tiahlyi, 2025).

Зазначимо, що самі роми під час використання української або російської мови вживають не лише слова *цигани/цыгане*, а й самоназву з ромської мови — *ромá* та її непрямі форми. На відміну від правозахисної термінології, роми часто використовують форми слів саме з циганської мови, зазвичай не адаптуючи їх до української. Наприклад:

- *На цій вулиці живуть тіки ромá / цигани.*
- *Учора до нас заходили ромня́ / циганки.*
- *У нас у хаті двоє ромén / циган.*

Отже, зазвичай функціонують два рівноцінні варіанти вживання. Але іноді натрапляємо на випадки, коли роми не просто використовують циганську самоназву, а адаптують її до української або російської мови. Це відбувається переважно в орудному відмінку, і в цьому відмінку можливі рівноцінні варіанти:

- *Я ходив до сусідів з ромáми / цигáнами (у правозахисній термінології — з рóмами).*

До того ж під час використання слова *ром* в українській мові виникає ще одне питання: в ромській мові *rrom* означає не лише чоловіка циганської національності, а й чоловіка у шлюбі (Osłon & Kožanov, 2025), що може створювати додаткові труднощі у розумінні контекстів для самих ромів під час спілкування українською. Ще складніша

⁸ Там само

⁹ Польові дослідження Миколи Гоманюка

ситуація з формою слова на позначення жіночої статті. В українській мові було дві спроби створення неологічного фемінітива: *ромка* і *ромні*. Друга форма є прямим запозиченням з ромської мови (*romni*). Ця форма активно впроваджувалася в українську з середини 2010-х років. На сьогодні це слово не отримало широкого поширення, хоча подекуди його використовують у публічних виступах та назвах організацій, як, наприклад, Об'єднання ромських жінок «Голос Ромні». Однак у самій ромській мові *romni* не є нейтральним відповідником слова *циганка*. Воно вживають щодо заміжньої або вже розлученої жінки. Основна суть переходу у статус *ромні* пов'язана зі вступом дівчини до першого шлюбу. Крім того, це слово може набувати вікового відтінку, коли йдеться про жінку старшу за 35–40 років. Водночас повне запозичення слова разом із ромською граматичною структурою, як у випадку з *ромні*, суперечить нормам української літературної мови, адже неможливо запозичувати слово разом із чужомовними граматичними закінченнями, де *-ні* є одним із словотвірних засобів творення фемінітивів у ромській мові.

Окремої уваги заслуговує той факт, що слова з коренем *циган-/cigan-* функціонують і в самій ромській мові. Принаймні у двох діалектах — келдерарському та влахицькому зафіксовані слова *cugenija* (Romlex, Osłon 2025) та *cuganija* (Панченко 2025), які означають «циганство, циганська спільнота». Це свідчить про те, що лексеми, споріднені зі словом *циган*, побутують у мовленні ромів не лише у спілкуванні українською чи російською мовами, а й у комунікації на романі.

Нині в офіційному інформаційному просторі України слово *роми* є більш поширеним. На слово *цигани* частіше натрапляємо в негативних конотаціях, особливо в «жовтій» пресі та клікбейтних заголовках. Як в Україні, так і в інших країнах, витіснення з інформаційного простору слова *цигани* і заміна його на *роми* пов'язана з політизацією етнічності ромськими громадськими лідерами і поширенням ідеології політкоректності в Україні (Zinevych, 2017). Питанню наслідків уведення поняття політкоректності в дискусію про вживання етноніма *цигани/роми* була присвячена монографія Еви Малаховської-Пасек. На думку авторки, між двома назвами *цигани/роми* існує історична тяглість і культурний зв'язок і одна назва не існує без іншої, і лише політкоректність, яка сама по собі сприймається в суспільстві радше негативно, не повинна ставати головною підставою для вживання слова *роми*, а «виокремлення питання «цигани чи роми?» з контексту політкоректності може призвести до позитивних змін у відносинах між ромами та більшістю суспільства (Małachowska-Pasek, 2024).

Однак у дискусіях щодо змісту та доцільності вживання назв *роми/цигани* недостатньо уваги приділено тому, як же ці два етноніми функціонують у середовищі звичайних українців. Якою є їх семантика, які за ними стоять референтні групи і які асоціації викликають у жителів України слова *роми* і *цигани* було з'ясовано під час соціологічного дослідження, проведеного в період з 3 травня до 1 липня 2023 року за підтримки програм Vidnova Fellowship (MitOst), програми Prisma Ukraïna: War, Migration

and Memory (Forum Transregionale Studien) в 2024 році та з 21 листопада по 21 грудня 2025 року в рамках проєкту «Ромський альбом» за підтримки Goethe-Institut в Україні. Оброблення матеріалів здійснювалося в 2024-2025 рр. у межах науково-дослідної роботи «Етнічні меншини України в умовах російсько-української війни та міграцій» (державний реєстраційний номер 0124U003022), що реалізовується Українським центром ромських студій Херсонського державного університету, та в межах проєкту «Unequal Citizenship and Transnational Mobilisation of Polish, Czech and Ukrainian Roma in the Face of the War in Ukraine – ROCIT» (GA 24-14388L).

Методологія та характеристика дослідження

Дослідження охоплює якісний та кількісний складники. Якісне дослідження передбачало 16 глибинних інтерв'ю з мешканцями різних регіонів України, з різних типів населених пунктів, осіб жіночої та чоловічої статі різної віку та освіти. Генеральною сукупністю кількісного дослідження стали жителі України віком від 18 років, які користуються інтернетом. Базою онлайнного опитування, з якої формувалася вибірка, була загальнонаціональна онлайнна панель мешканців України. Вибірка (N=902) — пропорційно стратифікована за статево-віковим розподілом, географією проживання (тип населених пунктів, макрорегіон України). Максимальна статистична похибка (без урахування дизайн-ефекту) в одномірних розподілах з імовірністю 0,95 становить 3,3%. Онлайнне опитування було проведено за допомогою програмного забезпечення та панелі Lemur¹⁰. З метою опису медійного контексту ми також додатково використовували матеріали з інтернет-джерел, які стосуються аргумента дослідження та польові дослідження (включені спостереження) в ромських громадах України.

Сприйняття етнізмів *роми* та *цигани* в глибинних інтерв'ю

Під час глибинних інтерв'ю було з'ясовано, що для частини респондентів *роми* і *цигани* — це різні назви однієї і тієї ж самої групи:

- ***А ви чули таке слово «роми»? Як? Роми? Роми, так. Ну, так це ж вони! Це ті ж самі цигани. Це то саме. (Ч, 72, Кодима Одеської області)¹¹***
- ***А взагалі між словами «цигани» і «роми» є якась різниця? Ні. Це все одне й те саме? Так. Як це сказати? Просто різновид народу. В принципі, особливо я б не сказала, що вони відрізняються. (Ж, 24, Херсон, переклад з російської)***

¹⁰ Lemur – усеукраїнська онлайнна панель опитувань. URL: <https://newimage.org.ua/lemur-2/>

¹¹ Тут і далі фрагменти з глибинних інтерв'ю надаються в оригіналі українською мовою або ж у авторському перекладі з інших мов українською мовою, про що зазначено у дужках після відповідного фрагменту. Репліки інтерв'юера виділено напівжирним шрифтом.

До того ж одні стверджують це впевнено, а інші з сумнівом, усвідомлюючи, що, мабуть, є якась різниця між цими двома словами, не знаходячи чіткої відповіді, яка саме:

- **Чи є якась різниця між двома словами? Між ромами та циганами?** Мені здається, що це, швидше за все, ближче до того самого? **Ці два слова — це просто синоніми, так?** Щось близьке. Роми — це, швидше за все, чистокровні якісь, давні. А цигани — це вже, швидше за все, якимось уже люди, можливо, може, нижче за клас, якимось так. Я не знаю, як правильно пояснити, щоб нікого не образити. **Ви нікого не образите. Чим ці два слова відрізняються: цигани та роми?** Мені здається, дуже схожі, як одне й те саме. Нехай так буде. (Ж, 29, Одеса, переклад з російської)

З тих респондентів, які вважають, що назви роми і цигани належать до однієї і тієї самої групи, частина вважає, що роми — це ендоевронім, а цигани — екзоевронім:

- **А як ви вважаєте, між словами «роми» і «цигани» є якась різниця?** Ні. Просто ми їх називаємо — цигани, а вони називають себе ромами. (Ч, 18, Харків, переклад з російської)
- Я думала, що це так між собою цигани називаються роми, як ромали, як би вони до себе так самі звертаються. Наприклад, цигани, я так розумію, це циганська народність — це як меншина так. Вони між собою називають себе ромали, роми. Тобто як би по-іншому назва. Не називають, не звертаються один до одного: «Ти циган і я циган». А «роми» — це звертаються саме один до одного. Ромали, як народність, тільки циганська, тільки інакше. (Ж, 56, Попасна Луганської області, ВПО, переклад з російської)

Ще частина таких респондентів вважає, що роми — це літературна або офіційна назва цієї етнічної групи, а цигани — «народна» назва, простомовна:

- Думаю, то по-народному [цигани], а то літературно [роми]. (Ж, 51, Котельва Полтавської області)
- **А роми і цигани — це те саме, чи щось інше?** Ні, це те ж саме. Просто роми, ромська національність — роми, а по-народному, я думаю, що кажуть на них цигани. (Ж, 52, Куликів Львівської області)

І, відповідно, вибір того чи того етноніма, на думку окремих респондентів, залежить від рівня освіти людини. Натрапляємо на думку що віддають перевагу слову роми більш освічені люди:

- В принципі, я не бачу ніякої різниці. Я думаю, що це просто люди по-різному їх називають. Хтось називає циганами, а освічені люди називають ромами.

Освічені називають ромами чи як? Ну, освічені люди, розумні люди називають ромами, тому що це ромська національність. Цигани вживається в такому значенні, не дуже хорошому. (Ж, 35, Ужгород)

Деякі респонденти при цьому зазначають, що слово *цигани* має негативне або навіть образливе значення, яке, втім, втрачається у довірчому близькому спілкуванні:

- *Роми — то ті ж самі цигани. Просто циган — це просто у близькому спілкуванні вживається. Так само, як брати про негрів і афроамериканців. «Негри» не вживається на людях, а вживається «афроамериканець». Тому що «негр» — це є образливе слово. Приблизно те саме, я думаю, що і з циганами. (Ч, 57, Львів)*
- **Ви використали один раз слово «цигани», а інший раз слово «роми». Чи є для вас різниця у цих словах?** Напевно, тому що якщо хтось десь у моєму оточенні говорив це слово «цигани», воно завжди було в такому трошки не те, щоб в негативному, але, так, я б сказала, в негативному контексті. А слово «роми», воно все-таки асоціюється з тими реальними людьми, з якими я спілкувалася і історію, яку я трохи читала. (Ж, 18, Бровари Київської області)
- *Роми — це більше як культура. Це теж цигані, але як особиста назва, не знаю. Є жиди, а є євреї — це, в принципі, те саме. Цигани як образливе слово, а роми як вже власна назва. (Ж, 28, Київ)*

До того ж слово *роми* іноді сприймають як назву румунських циган:

- **А ти слово «роми» чула? Так. А що воно означає?** Румунські цигани. (Ж, 24, Херсон, переклад з російської)

І взагалі співзвучність цих двох етнонімів — *роми* і *румуні*, іноді вносить плутанину. Ромів і румунів іноді вважають однією етнічною групою в Україні, а румунську мову сприймають або як одну з мов, якою розмовляють роми, або навіть тотожною ромській.

- *Цигани — то є ті ж самі румуні. [Румунія] — то є основна територія циганів. Але то кочуючий народ. Він є по багатьох державах. Так само, як національна меншина. А в яких саме державах вони ще проживають? Молдова, Румунія, Угорщина, Росія. Та багато де. Якщо брати циганську мову, то в них угорська в основному або румунська. (Ч, 57, Львів)*

Хоча для більшості опитаних *роми* і *цигани* — це різні назви однієї і тієї самої групи, частина респондентів вказувала і на те, що *цигани* і *роми* — це принципово різні групи. Цигани — це соціальна група, в основі якої лежить специфічний (асоціальний) спосіб життя, пов'язаний з крадіжками, жебрацтвом, обманом, незаконною торгівлею,

антисанітарією, а роми — національна (етнічна) група, для якої характерні своя культура, закони, правила, традиції, звичаї, мова і економічна інтегрованість у суспільство:

- *Ось я би сказав, що розрізняю ромів і циган. І не сказав би, що циган можна назвати національністю. Це саме як спосіб життя, мені здається. А ось роми — це саме... ну, мабуть, також національність така, меншина... Я думаю, що різниця у способі життя є... Цигани — це саме ось ті, що займаються жебракуванням якимось, так? А роми — я би не сказав, що [вони цим займаються]. Мені здається, що це правильно — розділяти [ромів та циган]... Якщо я, наприклад, зустріну рóма, то я не стану вважати, що він зараз в мене щось вкраде, що я зараз без годинника залишусь. (Ч, 20, Харків)*
- *Цигани — це така узагальнена назва, а роми — це вже характеризує їх як якусь етнічну групу... Роми — це ті люди, які несуть за собою якусь культуру, які зберегли якісь звичаї, у яких є якийсь свій кодекс, скажімо так. **Тобто роми і цигани — це різні люди?** Ні, це дуже близько, але все одно вони мають якусь градацію. Ну, роми — це ті люди, які дотримуються якихось своїх законів, які притаманні їхній нації. Вони шанують традиції, вони розмовляють циганською мовою, у них є якийсь, скажімо там, міра справедливості. Вони мають якийсь закон. **А цигани?** А цигани — це місцева шантрапа. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)*
- ***Є різниця між людьми, яких називають цигани, і людьми, яких називають роми? Чи це синоніми?** В принципі, синоніми, але тут вже особисте сприйняття. Для мене цигани — це саме ці люди, котрі на вокзалі крадуть мобілки, а роми — це ті, хто... знайшли роботу, якимось влаштовуюватися в соціум. (Ж, 28, Київ)*
- *Бути циганом — це спосіб життя такий, а бути ромом — це національність. Ось як мені здається. (Ч, 20, Київ, переклад з російської)*

За матеріалами глибинного інтерв'ю, слово *цигани* також викликає більше асоціацій з кочовим способом життя, а *роми* — з осілістю:

- *До цього часу я вважала, що роми і цигани — це однаково. Але нещодавно я читала, що там трішечки якась є різниця. Чесно, я не можу сказати 100%, але, я розумію, що різниця якась, мабуть, між ними є. Роми, мабуть, більш вони мають свої поселення. Вони, мабуть, проживають більш постійно уже. Вони осіли і більш осіли. А цигани, вони дійсно як перекоти-поле табором живуть. (Ж, 51, Котельва Полтавської області)*

На подібні міркування про відмінність між ромами і циганами можна натрапити і в міркуваннях медійних осіб. Наприклад, у 2022 році український комік зі Львова Андрій Озарків виступив з номером «Найтолерантніший стендап», у якому він пояснив, як він розуміє, у чому різниця між ромами і циганами:

- *Для мене це різні люди — роми і цигани. Мені здається, що цигани — це веселі роми. Знаєте таких «ай-не-не». Бо роми не будуть співати в автобусах, роми не будуть чіплятися до вас на вокзалах, роми не будуть жити десь у Дрогобичі. Ті, хто вкрав у русні танк, — це роми. А ті, хто хотів його здати на металобрухт — це цигани¹².*

У цьому фрагменті наголошено на ще одне уявлення про відмінність між ромами і циганами. Цигани — це переважно мешканці провінції, а роми, мабуть, воліють жити в центральних населених пунктах. Тут же обговорюється і відмінність у мотивації дій. У випадку з танком вкрати його могли як роми, так і цигани, тільки роми це могли зробити з патріотичних міркувань, а цигани — з корисливих.

Але не для всіх слово *цигани* має негативне забарвлення, а *роми* — позитивне. Проблема не в словах, а в контексті. В одному інтерв'ю респондент зазначив, що *цигани* — слово неоднозначне, як і *роми*:

- *Це [цигани] неоднозначне слово, бо є версія, що воно хейтспіч, а є версія, що це самоназва... Асоціації залежать від контексту. Тобто, якщо це буде вжито в якомусь хейтерському контексті, мені буде це неприємно чути. Я буду розуміти, що це якась хейтерська розмова. **А коли ти чуєш слово «роми»?** Для мене «роми» це трохи звучить як правозахисний термін зі словника... Якщо би раніше і утопічніше думати, то я би подумала, що завжди, якщо я чую «роми», то це буде щось з більшою повагою сказане про групу. А коли я чую «цигани», то буде з меншою. Але так не працює, тому що можна сказати ромофобський вислів, використовуючи коректну лексику. (ж, 31, Київ-Берлін)*

У 2016 році під час бесіди з редактором районної газети Херсонської області той сказав, що він не вживає слово *цигани* в газеті. Що він з міркувань толерантності ніколи не напише у своєму виданні, що, наприклад, «циган вкрав курку», а тільки «ром вкрав курку»¹³.

¹² Найтолерантніший стендап. Тік-ток andrew.ozarkiv. 5 листопада 2022 р. URL: https://www.tiktok.com/@andrew.ozarkiv/video/7162554777837128966? r=1& t=8XBIM61hM4z&is_f rom_webapp=v1

¹³ Польові дослідження Миколи Гоманюка

Сприйняття етнізмів *роми* та *цигани* в масовому опитуванні

Певні відмінності у сприйнятті двох етнізмів не-ромами були зафіксовані під час нашого кількісного опитування. Асоціації, що виникають щодо слів *цигани* і *роми*, багато в чому схожі — переважно нейтральні або негативні; ці дві оцінки сильно корелюють (значення Spearman's Rho 0,767, коефіцієнт значущий: $p < 0,001$). І все ж слово *роми* частіше сприймають нейтрально, а *цигани* — негативно (рис. 1). Хоча слово *цигани* викликає більше негативних асоціацій ніж *роми*, у тому й іншому випадку співвідношення позитивних (сума «позитивні» і «скоріше позитивні») і негативних (сума «негативні» і «скоріше негативні») асоціацій значно зміщене в бік негативних. Щодо етніма *цигани* це співвідношення становить 4,9% і 53,4% (кількість респондентів з негативними асоціаціями більша приблизно в 11 разів), а щодо *роми* — 8,3% і 39,2% (кількість респондентів з негативними асоціаціями більша майже в 5 разів).

На основі даних, отриманих під час глибинних інтерв'ю, нейтральні асоціації — це уявлення про те, що *роми/цигани* є окремою етнокультурною групою, яка не належить до домінувальної культури. Далі ми будемо використовувати спарену назву *роми/цигани*, тому що в більшості випадків респонденти або вважали ромів і циган однією групою, або не уточнювали, про кого саме вони говорять.

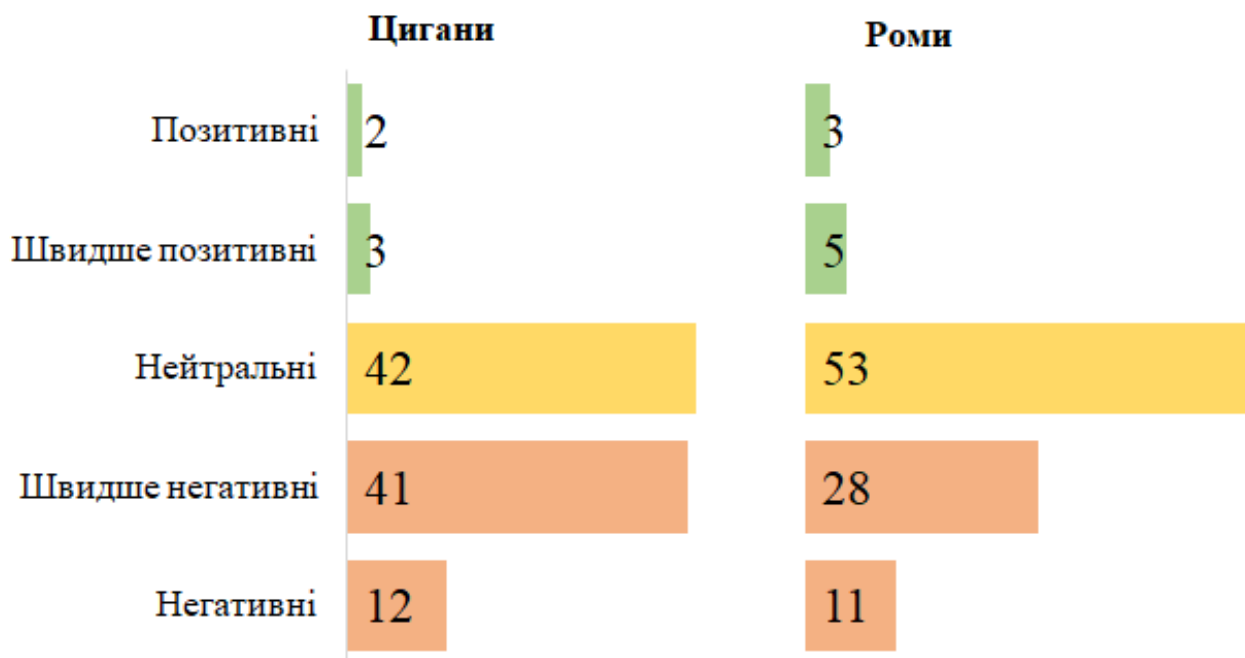

Рисунок 1. Емоційне забарвлення асоціацій, що виникають у зв'язку зі словами *цигани* і *роми*, %.

Рисунок 2. Інформація в медіа про циган/ромів в Україні, що зустрічалася за останній рік, % (питання з сумісними альтернативами, тож сума відповідей перевищує 100%).

До нейтральних маркерів, які дають змогу сприймати ромів/циган як окрему групу, належать: зовнішні антропологічні відмінності (смаглява шкіра і темне волосся), яскравий одяг (особливо у жінок), ендогамія, багатодітні сім'ї, кочовий спосіб життя в минулому або сьогодні і те, що внаслідок цього вони є приїжджим населенням — деякі навіть говорили про те, що роми/цигани — вихідці з Індії:

- *У мене асоціація із циганами — це обов'язково золота фікса, золоті зуби. Циган — це обов'язково чорний, кучерявий, такий... такий джигіт... Взагалі говорять, що коріння циган — це індуци, тобто воно ближче туди, до Індії. Можливо, якісь індійські традиції... Вони й візуально схожі на індуців, якщо чесно. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)*
- *Чоловіки — напевно, не відрізниш їх... А жінки у довгих, розфарбованих спідничках, у хустках. Усі, як правило, повненькі. Мені здається, що так. (Ч, 18, Харків, переклад з російської)*
- *Національна меншина, можна сказати, якщо нашу територію брати. Або просто національність. Не можна так про всіх сказати, що вони живуть кочовим способом. Є осілі цигани, а є такі мандруючі. Принаймні на півдні [України] є ж осілі цигани, які нічим не гірші від будь-яких. (Ч, 57, Львів)*

Позитивні асоціації містили уявлення про те, що роми/цигани є емоційними, музичними та підприємливими людьми:

- Цигани — це гітара, музика, це якийсь ансамбль, це якісь пишні спідниці, це якийсь галас, на-на-на, таке свято, ведмеді. Цигани — це завжди галасливо, це завжди багато, це завжди яскраво (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)
- Оці свадьби в них циганські. Оці свадьби, то вони не такі, як в нас. Вони зажигачі такі. Вони, вообщє-то, цигани — гарячі люди такі. (Ч, 71, Кодима Одеської області)
- Любимівські¹⁴ цигани — це люди досить цікаві. Знав там одного Аліка¹⁵, ну він відгукувався на Алік, а як його звать — хтозна. Ось вони займаються свининою. Він при цьому примудряється так обвести довкола пальця клієнта, що той залишиться задоволеним. Молодці, вони заслуговують на повагу. Вони, як би не шкодники, не хапуги, не злодюги, вони на своїй хвилі. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)

У 2022 році до низки позитивних асоціацій, пов'язаних з ромами/циганами, додалися історії участі українських ромів у відсічі російської збройної агресії. Це підтверджують наші як якісні, так і кількісні дослідження:

- Коли почалася війна, був момент, коли цигани вкрали чи БТР, чи танк у росіян. Ось це пам'ятаю! Найкраще, що я пам'ятаю за останній рік, за часи війни. **Чи можете докладніше про це розповісти?** Та подробиць взагалі ніяких не знаю. Я навіть не впевнений, чи це правда, так? Просто в якомусь телеграм-каналі прочитав, що цигани... Або про це наші хлопці, наші війська звітували, що цигани БТР украли у росіян і здали його потім. Ось. Це було кумедно, смішно.. «Красунчики!», — я подумав. — «Оце сильно!» (Ч, 20, Київ, переклад з російської)
- Якщо у цій ситуації війни, то вони величезні молодці. Побільше б нам таких циганів, щоб вони там все у них [росіян] перекрали. І чи собі візьмуть, чи передадуть нашим збройним силам. (Ж, 51, Котельва Полтавської області)
- Є в Києві клуб, техноклуб і цей хлопець туди ходив, і багато хто з моїх співробітників знають цього хлопця. Я знаю, що він циган, що він поїхав служити. Йому на екіп збирали, екіпіровку. (Ж, 28, Київ)

¹⁴ З села Любимівка Херсонської області

¹⁵ Ім'я змінено

- *Є багато ромів, які воюють за Україну. Можете пригадати, де ви почули про це? Де читали, що бачили? Ой, в інтернеті точно. Але не пам'ятаю деталі, вам не розкажу. Це точно з Закарпаття, і вони воюють за Україну. В ЗСУ. (Ж, 35, Ужгород)*

Справді, з часу повномасштабного вторгнення Росії в Україну сюжети про ромів потрапляли в новини на телебаченні, в інтернет-виданнях, у соціальних мережах. Це були матеріали про ромів у Силах оборони України¹⁶, ромів, які постраждали від російської агресії¹⁷, ромів-волонтерів¹⁸, ромів, які виконують українські патріотичні пісні¹⁹ та ін. Приблизно кожен п'ятий опитаний чув про ромів-біженців, а кожен десятий про ромів, які постраждали від російських окупантів. Також зазначимо, що в контексті повномасштабного російського вторгнення респонденти чули про ромів не тільки як про жертв і постраждалих, але й як про активних її учасників — військовослужбовців і поліцейських (9%), волонтерів — 6%. Але найбільш резонансною в Україні стала історія про викрадений ромами у росіян танк, успіх поширення якої був обумовлений низкою чинників, зокрема тим, що в ній відобразилося більшість стереотипів про ромів (рис. 2) (Homanuk & Panchenko, 2025). Більше половини (55%) опитаних чули про неї. З них 69% вважають, що ця подія відбулася в реальності: 23% з них повністю впевнені, що це правда, і ще 46% на питання «Як ви вважаєте, історія про викрадений циганами російський танк — це правда чи вигадка?» відповіли «скоріше правда». Є припущення, що ця подія навіть покращила на деякий час загальне ставлення до ромів в Україні (Zharonkin et al., 2024).

Серед негативних асоціацій, пов'язаних з ромами/циганами, найчастішими були уявлення про їхній зв'язок із кримінальною та соціально несхвалюваною діяльністю, яка охоплює дрібне злодійство, грабїж, обман, незаконну торгівлю наркотиками та підробленим «циганським» золотом, купівля краденого (металобрухту), жебрацтво, загалом небажання працювати та бути корисним суспільству:

- *Це люди, які не дуже люблять працювати. (Ж, 52, Куликів Львівської області)*
- *Майже розбійницький образ життя, життя на вулиці, вимагання. Жебраки, жебракування. (Ч, 20, Київ)*

¹⁶ Наприклад: Обличчя війни. Вступив у тероборону, тепер – у ЗСУ: історія рома, який захищає Україну. Суспільне Країна. 29 березня 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HfxWcSx2bXA>

¹⁷ Наприклад: Ранская Ольга. Как в Третьем Рейхе: В Лисичанске оккупанты убили цыганского барона. Портал «Час Пик», 15 серпня 2022. URL: <https://vchasnik.ua/regiony/535673-kak-v-tretem-reyhe-v-lisichanske-okkupanty-ubili-cyganskogo-barona?amp>

¹⁸ Наприклад: Реальна історія: як роми вкрали танк. Перший Західний. YouTube video. 25 травня 2022.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WwzMy7XwO8E>

¹⁹ Наприклад: Роми співають українські пісні. Youtube-канал Myroslav Horvat.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=un1cJiwt9lk>

- У мене вкрали залізо з ділянки. Я звернувся до міліції, вони привели мене до циган. Цигани скуповували метал. На запитання міліціонера, де відеозапис — у них за умовами роботи має обов'язково фіксуватись відеофіксація тих, хто приносить метал — циган сказав, що зламана камера, обірвали провід. В результаті я знайшов свої речі у нього на території. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)
- Наркотики переважно. Крадіжки багато прибутку не приносять. Золото, наркотики. Хоча золото неякісне, це циганське золото. Перепродаж різних речей. **От ви вжили слово «циганське золото». Що це означає це словосполучення?** Неякісне воно. То більше бронза, ніж золото, або мідь з домішками. Тобто воно неякісне. (Ч, 57, Львів)

Один з поширених сюжетів — це використання ромами/циганами своїх особливих сугестивних навичок і гіпнотичних здібностей з метою обману:

- Ми з подругою сиділи на літній терасі і пили щось. До нас підійшла циганка, така класична — купа дітей, мале дитя напівмертве на груді висить — от дайте грошей. Вона на мене подивилася, а я нуль на масу. А Галя, з якою я була, вона прям бере і дістає, все дістає. Вона їй якісь двадцятки, п'ятидесятки давала, давала. І вона цього навіть не пам'ятає. (Ж, 28, Київ)
- Психологи вони досить сильні. Те, що вони хваляться, що циганською магією володіють, то неправда. Але людей вміють задурити, вміють забалакати. Це в них в крові. (Ч, 57, Львів)

Ще одна поширена група негативних асоціацій пов'язана з уявленнями про ромські сім'ї, які характеризуються безправним становищем жінок у сім'ї, ранніми шлюбами, тим, що ромські діти або взагалі не вчаться в школі, або не закінчують школу, що їх навіть іноді калічать (зустрічалося в одному інтерв'ю), щоб вони потім займалися жебрацтвом:

- Чоловік не повинен працювати, нічого робити... І дуже чоловіки, які гуляють цій нації. Просто дуже. Взагалі з усіма та скрізь. І дружина не має права слова щось про це сказати. (Ж, 24, Херсон, переклад з російської)
- Цигани самі особисто ніколи не беруть наркотики, вони довіряють це жінкам. Чому жінкам? У них є таке негласне правило, що в сім'ї жінка не має особливої цінності. І якщо їх накривають і відбирають наркоту, то жінка бере всю провину на себе. Нібито це вона цим займалася, і вона сідає до в'язниці. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)

- *Дівчаток в ранньому віці і хлопців віддають заміж. В дуже ранньому навіть. В 14 років, по-моєму. В 14 чи в 16. Може пацан в 16 років бути, а дівчина 14 років. Відповідно і калим, і все, і вся ця процедура, придане. (Ч, 57, Львів)*
- *Цигани – веселі люди, які приїжджають з місця на місце і створюють вчителям проблеми. Тому що діти не навчаються. Вони постійно то прибувають серед навчального року, то вибувають. Це дуже проблемні люди. В плані навчання за весь час мені, мабуть, один тільки хлопчик зустрівся, який дійсно гарно навчався, а так всі вони прогулюють. (Ж, 51, Котельва Полтавської області)*

Нерідко також натрапляємо на асоціації з брудом і антисанітарією в побутовій культурі ромів:

- *Вони нахабні, все їм дозволено... дуже нахабні. Неприпустимо. По вулицях ходять, бродячі, вічно брудні. (Ж, 68, Слов'янськ Донецької області, ВПО, переклад з російської)*
- *Вони намагаються на всьому заощаджувати та готують їжу на відкритому вогні. Прямо у квартирі готують, на балконі. Я тобі серйозно говорю. На вулиці Степана Разіна у 90-х роках півнів тримали, різали та готували, смажили на балконі. Багаття розпалили. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)*

При цьому картини бідності поєднано з описом показного багатства:

- *Я думаю, що картинка у всіх практично однакова постає перед очима. Хоча ні, я не скажу, що всі однакові. У мене одразу великі сім'ї і ось бідні діти. Ось чомусь так. Я не знаю. Хоча перед тим, як сказати, мені відразу спало на думку, що в основному циганські сім'ї багаті у нас у нашій країні. Але мені чогось малюється саме така картинка. Це шкода, коли маленькі дітки, бідні, бігають брудні. (Ж, 24, Херсон, переклад з російської)*
- *Ми в дитинстві знали, що є цигани, але ніколи їх не бачили. Вони були приховані для нас. Потім я побачив, де вони мешкають. Це будинок, що однозначно виділяється із загального ряду, дуже багатий на такий, за таким принципом, знаєте, чим жирніше, тим краще. Все в золоті, все в килимах. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)*

І, звичайно, натрапляли на асоціації, пов'язані з уявленнями про закритість і автономність ромських груп, про їхню невключеність у суспільство. Про це свідчать згадки про те, що в ромських громадах усім заправляють «барони»:

- Вони не визнають верховенства нашого права, у них є барон, до нього звертаються у разі якихось спірних питань і ось рішення барона є для циганів остаточним рішенням. (Ч, 59, Херсон, переклад з російської)
- У мене був однокласник. Як він казав, що він циган, син циганського барона, але він просто так казав, це неправда. (Ж, 28, Київ)

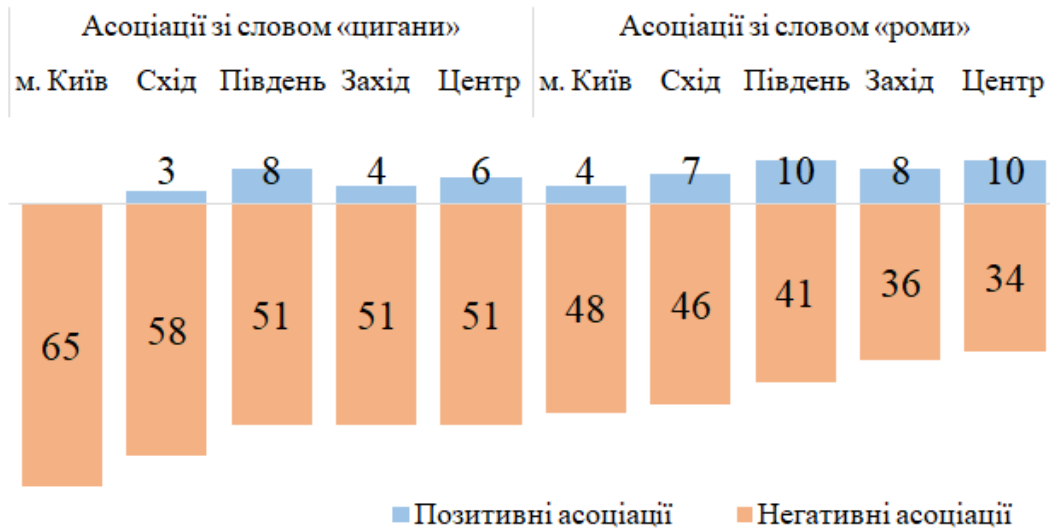

Рисунок 3. Асоціації, що виникають стосовно слів *цигани* та *роми* в різних регіонах України, %.

Під час масового опитування також визначили, що характер асоціацій (позитивні чи негативні) залежить від географічних чинників, а саме регіону, де проживають респонденти. Ми виділили 5 регіонів²⁰, за якими проводилося порівняння: місто Київ, Центр (Київська, Житомирська, Полтавська, Сумська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька області), Захід (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська та Чернівецька області), Схід (Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська області) та Південь (Запорізька, Одеська, Миколаївська та Херсонська області)²¹. У результаті було з'ясовано, що відносно більше негативних асоціацій, пов'язаних зі словами *цигани* та *роми*, спостерігається у мешканців Києва та східних областей України (рис. 3).

Ми намагалися знайти пояснення можливим регіональним відмінностям ще на стадії розроблення інструментарію масового опитування. Для цього в анкету було додано питання, чи проживають роми/цигани в населеному пункті респондента(-ки). Аналіз

²⁰ Макрорегіони виділено на основі соціологічних показників.

²¹ Дослідження не проводилося на території тимчасово окупованої Автономної Республіки Крим. Частина жителів Донецької та Луганської областей були опитані на території інших областей як ВПО.

даних показав, що досвід проживання людей у населеному пункті, де проживають роми, не впливає на характер асоціацій, пов'язаних зі словом *цигани*, але впливає на характер асоціацій, пов'язаних зі словом *роми*. Серед респондентів, які не стикалися з ромами у своєму населеному пункті, кількість негативних асоціацій менше на 9% (рис. 4).

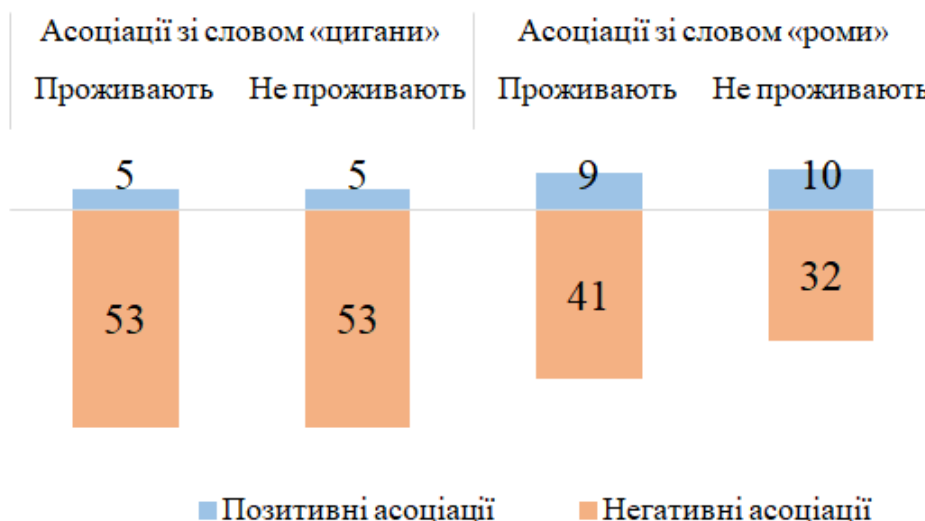

Рисунок 4. Асоціації, що виникають стосовно слів *цигани* і *роми* залежно від того, чи проживають роми в одному населеному пункті з респондентами, %.

Говорячи про регіональні особливості сприйняття слів *роми* і *цигани*, ми би хотіли звернути увагу не на відмінності, а на подібність даних для кожного з макрорегіонів. Ідеться про баланс позитивних та негативних асоціацій до слів *роми* і *цигани*. У всіх макрорегіонах, у населених пунктах, де проживають роми/цигани і де не проживають, баланс відповідей істотно зсунутий у бік негативних асоціацій — як по відношенню до слова *цигани*, так і *роми*.

За даними кількісного дослідження, 64% опитаних сформувавши свої уявлення про ромів/циган на основі особистого досвіду взаємодії з представниками цієї групи, 33% — на основі розповідей інших людей, 19% — на основі кінофільмів і літературних творів, 16% — на основі інтернет-джерел і 12% не змогли чітко відповісти на питання «На основі чого переважно сформувалися ваші уявлення про циган (ромів)?». Двовимірний розподіл відповідей показує, що особистий досвід більшою мірою формує негативні уявлення як про циган, так і про ромів. А позитивні уявлення про ромів дещо частіше ґрунтуються на уявленнях, почерпнутих зі вторинних джерел (розповіді інших, кіно, література та інтернет-джерела) (рис. 5).

Рисунок 5. Асоціації, що виникають стосовно слів цигани і роми залежно від джерел уявлень про циган/ромів, %.

Незважаючи на те що негативні асоціації, пов’язані з нібито асоціальністю та підвищеним рівнем злочинності серед ромського населення, є помітним елементом іміджу українських ромів, частина респондентів усвідомлює їх стереотипну природу:

- *Є стереотип, що вони [цигани] живуть в якихось халабудях на вокзалі. Але всі бідні люди живуть в халупах на вокзалі. А от цей саме стереотип до циган, що цигани брудні, живуть там. (Ж, 28, Київ)*
- *Я знаю, що є стереотип, що роми крадуть... Але я думаю, що навіть, якщо так, то це зумовлено тим, що у них немає вільного доступу до ринку праці. І я багато думаю про те, що навіть уявити, що є якийсь спеціальний народ, який тільки краде, то він потенційно представляє для мене меншу загрозу, ніж якісь офіційні установи. Наприклад, як банк, який може просто рандомно знімати купу грошей з моєї картки, блокувати її... В мене є досвід, як якийсь цілком білий мужик рився в мене в рюкзаку, намагаючись щось вкрати. І я думаю, що багато є профайлінгу, коли люди за тим, як виглядає людина, приписують, що вона може вчинити злочин чи ні. Тому я думаю, що процент реальних злочинів набагато менший, ніж це приписується [ромам]. (Ж, 31, Київ-Берлін)*

Висновки

- Тож загалом констатуємо, що обидва етніми — і цигани, і роми — відомі жителям України. В повсякденному спілкуванні українці віддають перевагу слову цигани на відміну від лексеми роми. Назва роми характеризується переважно пасивним уживанням. Її використовують частіше в офіційних ситуаціях.

- Активне використання неологізма *роми* замість назви *цигани* не призвело до істотного покращення іміджу ромської етногрупи, яка серед мешканців України продовжує пов'язуватися переважно з негативними стереотипами та асоціаціями. Проте спроба замінити етнонім *цигани* на *роми* все ж таки вплинула на сприйняття етногрупи, але в неочікуваний спосіб. Ромська національна меншина, яку раніше сприймали як єдину групу, для частини населення розділилася на дві окремі групи — на ромів і на циган.
- Референтні групи (денотати) етнонімів *роми* і *цигани*, хоча і перетинаються в більшості випадків, у помітної частини населення України розрізняються. При цьому слово *роми* сприймається як самоназва етнічної групи (національної меншини), а *цигани* як соціальної групи, пов'язаної з асоціальним способом життя. Відповідно, щодо слова *цигани* фіксуємо відносно більшу кількість негативних асоціацій, ніж щодо слова *роми*, хоча баланс кількості позитивних/негативних асоціацій, пов'язаних як зі словом *роми*, так і з *цигани*, істотно зміщений у бік негативних.
- Кількість позитивних/негативних асоціацій, пов'язаних з етнонімами *роми* і *цигани*, хоч і в незначній мірі, але залежить від географічних чинників — від місця проживання респондента та від факту проживання ромів у населеному пункті респондента. Негативних асоціацій і з ромами, і з циганами відносно більше в Києві та східних областях України.
- Досвід людей, поруч з якими в населеному пункті проживають *роми*, не впливає на характер асоціацій, пов'язаних зі словом *цигани*, але впливає на характер асоціацій, пов'язаних зі словом *роми*, — робить їх більш позитивними. У всіх макрорегіонах, у населених пунктах, де проживають *роми/цигани* і де вони не проживають, баланс відповідей істотно зсунутий у бік негативних асоціацій — як відповідно до слова *цигани*, так і *роми*.
- Серед респондентів, які не стикалися з ромами/циганами у своєму населеному пункті, кількість негативних асоціацій дещо менша. Особистий досвід більшою мірою формує негативні уявлення про ромів, а уявлення, почерпнуті з інших джерел (розповіді інших, кіно, література та інтернет-джерела), більшою мірою формують позитивні уявлення про ромів.
- Повномасштабне вторгнення Росії в Україну збільшило кількість і характер позитивних асоціацій щодо українських ромів/циган. Крім стереотипних асоціацій, пов'язаних з емоційністю ромів, до позитивних асоціацій додаємо уявлення про ромів/циган як патріотів України, людей, які в міру сил і можливостей допомагають захищати Україну, нехай іноді досить несподіваним способом.

Funding

The sociological study was conducted with the support of the Vidnova Fellowship program (MitOst), *Prisma Ukraïna: War, Migration and Memory* (Forum Transregionale Studien), and Goethe-Institut in Ukraine. The processing of the materials was carried out within the framework of the research project “*Ethnic Minorities of Ukraine in the Context of the Russian–Ukrainian War and Migration*” (state registration number 0124U003022), implemented by the Ukrainian Roma Studies Center of Kherson State University, and within the project “*Unequal Citizenship and Transnational Mobilisation of Polish, Czech and Ukrainian Roma in the Face of the War in Ukraine – ROCIT*” (GA 24-14388L).

Acknowledgement

The authors express their sincere gratitude to Oleh Sinayuk and Ihor Danylenko for their participation in conducting the study, and to Mykhailo Oslon, Serhii Omelchuk, and Andrii Solomakhin for their valuable advice during the writing of the article.

Conflict of interest

No potential conflict of interest was reported by the author(s).

Фінансування

Соціологічне дослідження було проведено за підтримки Vidnova Fellowship (MitOst), *Prisma Ukraïna: War, Migration and Memory* (Forum Transregionale Studien) та Goethe-Institut в Україні. Оброблення матеріалів здійснювалося в рамках науково-дослідної роботи «Етнічні меншини України в умовах російсько-української війни та міграцій» (державний реєстраційний номер 0124U003022), яка реалізується Українським центром ромських студій Херсонського державного університету, та в рамках проекту «Unequal Citizenship and Transnational Mobilisation of Polish, Czech and Ukrainian Roma in the Face of the War in Ukraine – ROCIT» (GA 24-14388L).

Подяки

Автори висловлюють щирю вдячність Олегові Сінаюку й Ігореві Даниленку за участь у проведенні дослідження, і Михайлові Ослону, Сергієві Омельчуку й Андрієві Соломахину за поради у процесі написання статті.

Конфлікт інтересів

Автори не повідомляли про потенційний конфлікт інтересів.

References | Список використаних джерел

- Aharkova, I. Yu. (2011). The representation of stereotypical notions about ethno-mental characteristics of other peoples in Ukrainian phraseology and paremiology (Based on the phraseosemantic groups “Jews” and “Tsyhany”). *Scholarly Notes of V. I. Vernadsky Tavride National University. Philology. Social Communications Series*, 24(63), 3-9. [In Ukrainian]. [Агаркова, І. Ю. (2011). Втілення стереотипних уявлень про етноментальні

- особливості представників інших народів у фразеології і пареміології української мови (на матеріалі фразеосемантичних груп «євреї» і «цигани»). *Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації», 24(63), 3-9.*]
- Comprehensive Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with additions and supplements)*. Comp. and editor-in-chief V. T. Busel (2025). Kyiv–Irpin: Perun. [In Ukrainian]. [*Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)*]. Уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. (2005). Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун»]
- Comprehensive Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language*. Comp. and editor-in-chief V. T. Busel. (2001). Kyiv–Irpin: Perun. [In Ukrainian]. [*Великий тлумачний словник сучасної української мови*]. Уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. (2001). Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун»]
- Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes*. (1980). Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, O. O. Potebnia Institute of Linguistics. Editorial board: I. K. Bilodid (chair) et al. Kyiv: Naukova Dumka, 1970–1980. [In Ukrainian]. [Словник української мови в 11 т. (1980). АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980.]
- Dukhopelnikov, V. M., Loiko, L. I., Posokhov, S. I., Arzumanova, T. V., Belikov, Yu. A., Berlin, V. D., & Mukhina, I. G. (2004). *Multinational Kharkiv*. Kharkiv: Eastern Regional Center for Humanitarian and Educational Initiatives. [In Russian]. [Духопельников, В. М., Лойко, Л. И., Посохов, С. И., Арзуманова, Т. В., Беликов, Ю. А., Берлин В. Д., Мухина, И. Г. (2004). *Харьков многонациональный*. Харьков: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив.]
- Đurić, R. (2021). *Romology*. Belgrade: Social Inclusion and Poverty Reduction Unit of the Government of the Republic of Serbia.
- Fraser, A. (1992). *The Gypsies*. Cambridge: Blackwell.
- Homanyuk, M., & Panchenko, J. (2023). From a pilfered nail to a stolen tank: The role of a media event in the consolidation of the Ukrainian political nation. In V. Sereda (Ed.), *Forum Transregionale Studien – Dossiers*, vol. 1 (pp. 351-365).
- Humetska, L. L., & Kernyskyi, I. M. (Eds.). (1978). *Dictionary of Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries*, Vol. 2. Kyiv: Naukova Dumka. [In Ukrainian]. [Гумецька, Л. Л., & Керницький, І. М. (Ред.). (1978). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. 2*. Київ: Наукова думка].
- Kurochkin, O. (2008). Carnavalesque “Tsyhany”: The ethnic stereotype and ritual mask. *Scientific Notes. Collection of Works by Young Scholars and Postgraduate Students*, 15, 255-269. [In Ukrainian]. [Курочкін О. (2008). Карнавальні «цигани»: етнічний стереотип і обрядова маска. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 15, 255-269.]
- Małachowska-Pasek, E. (2024). *Od Cygana do Roma. Romowie w polskim dyskursie na temat mniejszości etnicznych i narodowych*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Marushiakova, E., & Popov, V. (2005). The Roma: a nation without a state? Historical background and contemporary tendencies. In W. Burszta, T. Kamusella, S. Wojciechowski (Eds.), *Nationalismus across the Globe: An Overview of the Nationalism of State-endowed and Stateless Nations* (pp. 433-455). Poznan: School of Humanities and Journalism.
- National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. (2023). The regulator held consultations on the issue of antigypsyism. April 10, 2023. [In Ukrainian]. [Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. (2023). Регулятор провів консультації з питання ромофобії. 10 квітня 2023 року.]. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/regulyator-proviv-konsultatsiyi-z-pytannya-romofobiyi/>
- Osłon, M., & Kożanov, K. (2025). La řomaña čhiba-ka etimologija-ko alavari (o sa-řomano leksiko). [In Romani and Russian.]. [Osłon, M., & Kożanov, K. (2025). The etymological glossary of the Romani language (the entire Romani lexicon)]. URL: <https://rromanes.org/pub/ЭСЦЯ.pdf>

- Panchenko, Y. (2025). Dictionary of the Romani Language: Vlaxicko Dialect [Словник циганської мови влахицького діалекту]. M. Oslon (Ed.). (forthcoming)
- Ponomarenko, V. (2021). Designations of the Tsyhany ethnos in modern Ukrainian and other European languages: Historical and sociolinguistic dimensions. *Slavia Orientalis*. LXX, 3, 623-642. [In Ukrainian]. [Пономаренко, В. (2021). Назви циганського етносу в сучасній українській та інших мовах Європи: історичні й соціолінгвістичні виміри. *Slavia Orientalis*. LXX, 3, 623-642.]. DOI: 10.24425/slo.2021.138197.
- Roma. Barrier-Free Guidebook. Olena Zelenska's "Without Barriers" initiative (2021). [In Ukrainian]. [Роми. Довідник безбар'єрності. Ініціатива Олени Зеленської «Без бар'єрів». (2021)]. URL: <https://bf.in.ua/rasa-etnichna-chy-natsionalna-nalezhnist/romy/>
- Romlex: Lexical Database of Romani Varieties. University of Graz. URL: <http://romani.uni-graz.at/romlex>
- Tiahlyi, M. (2025). Roma (Tsyhany): Ethnology, History, and Social Status. Their History in Ukraine (A Lecture). Studio "Diie-Slovo." [In Ukrainian]. [Тяглий, М. (2025). Роми (цигани): етнологія, історія та соціальне становище. Їхня історія в Україні (лекція). Студія «Діє-Слово».]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=oExM7QF_UC8
- Zharonkin, V., Panchenko, J., Danylenko, I., & Homanyuk, M. (2024). Decline in xenophobia towards Roma in Ukraine: An analysis of recent public opinion trends. *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya / Економічна та соціальна географія*, 92, 104-113. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92.104-113>
- Zinevych, N. (2005). *The Tsyhany Ethnos in Ukraine (Historiography and Sources). Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Historical Sciences*. Kyiv: M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archival Studies and Source Studies. [In Ukrainian]. [Зіневич, Н. (2005). *Циганський етнос в Україні (історіографія і джерела). Автореферат на здобуття ступеня кандидата історичних наук*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського.]
- Zinevych, N. (2017). The ethnonyms Roma and Tsyhany in contemporary Ukrainian scholarly discourse. [In Ukrainian]. [Зіневич, Н. (2017). Етнонім роми, цигани у сучасному українському науковому дискурсі.]. In K. Kozhanov, M. Oslon, D. W. Halwachs (Eds.), *Das amen godi pala Lev Čerenkov. Romani historija, čhib taj kultura* (pp. 484-500). Graz: GLM.
-
-